نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۹۹، صفحات ۲۳۶ تا ۲۳۹

دیدگاه

مفهوم‌شناسی و تبیین واژه سلامت معنوی

سیدجمال‌الدین سجادی جزی[1*]

چکیده

زمینه و هدف: مفهوم شناسی و تبیین نظری و آثار "سلامت معنوی اسلامی"، در منظومه سلامت جسمی ـ روانی ــ اجتماعی، خاصه در ابعاد پیشگیری (Prevention) و ارتقای سلامت (Promotion)، با رویکرد و هدف غایی تمدن دینی، که همان تمدن نوین اسلامی است، ارائه شده است.

روش: این نوشته نظریه پردازی و ترسیم دیدگاه نویسنده است که هماهنگ با نظرات گروه علمی سلامت معنوی اسلامی فرهنگستان علوم پزشکی، بازآرایی شده است. برای توصیف نظری و تبیین مبنایی مفهوم مورد مطالعه، از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

یافته‌ها: تعریف و تبیین واژه سلامت معنوی اسلامی، باید با مراعات اصول، مبانی و ارزش‌های اسلامی و در جهت چارچوب تمدن اسلامی صورت پذیرد. بر این اساس:

- هدف ذهنی، غیرعینی، سخت و پیچیده، نوپدید، معرفتی، فلسفی و نامحسوس است و فهم درست و تعریف مشخص جامع و مانعی از آن نشده است و ادبیات موجود فقیر، مشوش و تاحدی التقاطی است.
- هم‌پوشانی با اخلاق و سلامت روان، شناسایی و تدوین نشده است.
- نسبت آن با دین معلوم نشده که آیا معنویت اسلامی همان دینداری دین مبین اسلام است، یا مفهومی دیگر؟
- شاخص اندازه‌گیری نیز برای آن تدوین نشده و امکان سنجش نیز برای آن وجود ندارد.

نتیجه‌گیری: هدف معنویت از دیدگاه اسلام قرب الهی و جلوه‌گر شدن آن در همه ابعاد، شئونات و لحظات زندگی است. در تعریف و تبیین مفهوم سلامت معنوی اسلامی، موارد فوق باید مورد ملاحظه قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: ارتقای سلامت، سلامتی، سلامت معنوی، معنویت

مقدمه

سلامت نعمتی جامع و سلامتی مفهومی همه‌جانبه و در برگیرنده ابعاد جسمانی، روانی، اجتماعی، معنوی و ساحات عرفانی، باطنی، ارتباطی و شناختی است (۱). مؤلفه‌های شناخته نشده سلامت معنوی، نسبت به سایر ابعاد و سلامت بیشتر است. مواجهه با مشکلات جسمی و روانی، از طرفی می‌تواند سایر ابعاد و ساحات سلامت را دست‌خوش دگرگونی سازد و از سوی دیگر موجب رشد فردی و معنوی شود. بیماری ممکن است موجب گرایش به معنویت و هدفمندی در زندگی شود و ایجاد یا تقویت حس معنوی از راه‌های مناسب سازگاری با بیماری می‌باشد (۲). هدف از این نوشته جلوگیری از تفسیر و تبیین غلط از معنویت و سلامت معنوی است.

تعاریف سلامت معنوی در غرب

معنویت غربی ملغمه‌ای است دست‌ساز بشر - با پوششی تجربی (experimental) و با تفکر غالب لاییسم و رگه‌هایی از نظرات یهودیت و مسحیت. تعریف غرب برای رسیدن به معنویت مورد نظرش چنین است (۳):

«انتخاب راه‌هایی به‌طور عادت و اختیاری توسط فرد، که زندگی وی را هدایت کند و به سمت و سوی رسیدن به تعالی جهت دهد (transcendence)، یا مجموعه‌ای از عقاید و باورها (a sets of beliefs)، متون میراث مکتوب (texts)، و مناسک (rituals)[2]».

در جای دیگر خانم پوچالسکی معنویت را چنین تعریف می‌کند (۴): «انسان‌ها در زندگی برای رسیدن به: "معنا (معنویت)" و "مقصود"، تلاش می‌کنند[3]».

۱. * نویسنده مسئول: استاد دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران و عضو هیئت رییسه فرهنگستان علوم پزشکی

2. Ways of which a person habitually conducts his or her life in relationship to the question of transcendence, a sets of beliefs, texts, rituals

3. Individual's search for ultimate meaning and purpose

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-25]

لازم به ذکر است که از دید غرب "مفهوم معنا (معنویت) از زندگی"(meaning of life)، و "معنا و مفهوم از مرگ" (meaning of death)، و "معنا و مفهوم پس از مرگ (meaning of afterlife)، و "مقصود و هدف از زندگی"(purpose of life)، لذت بردن از زندگی از طرق مختلف تعریف شده است. این تعاریف که توسط خودشان وضع شده، شامل"پیدا کردن رفاه - آسایش در ابعاد روحی - جسمی - روانی"، "داشتن امید و نشاط در زندگی" و نظایر آن است. در جهت تأمین آن‌ها، فرد هر روشی را می‌تواند انتخاب کند، از فعالیت‌های علمی گرفته، تا فعالیت‌های اقتصادی در جهت کسب مقام یا ثروت و معاشرت‌های اجتماعی، از رفتن به کلیسا تا استفاده از هنرها، مدیتیشن و یوگا و حتی استفاده از معنویت‌های کاذب نوظهور و نظایر آن.

رویکرد التقاطی غرب و غربگرایان به سلامت معنوی

در چارچوب نظری غرب که متأسفانه در دانشگاه‌ها و گاهاً در حوزه‌های علمیه نیز با تغییراتی استفاده و به کار گرفته می‌شود، ارتباطات در معنویت است که با عنوان‌های زیر به کار برده می‌شود:

- Healthy relationship with God
- Healthy relationship with itself
- Healthy relationship with others
- Healthy relationship with environment

این گزاره‌ها که در نوشته‌های مکرر به کار برده می‌شوند، مفاهیمی مبهم هستند. به عبارتی دیگر، چنین تداعی می‌شود که خداوند نقشی در ارتباط افراد با خود، دیگران و محیط ندارد. مقصود از ارتباط سالم با خدا مشخص نشده که چیست و چه کسی و چگونه آنرا مشخص می‌کند؟ در چارچوب تفکر ارتباطی فوق، فرد معنوی کسی است که نمازش را بخواند - روزه‌اش را بگیرد - دعا و ندبه و زاری کند - وقتی تخلیه شد، به یک زندگی سکولار (که خود بشر ضوابط آن را تدوین کرده، یعنی زندگی بدون خدا و دین) برگردد.

هدف معنویت از دیدگاه اسلام

حقیقت و محتوای معنویت دردین مبین اسلام، بدون اعتقاد به خداوند متعال متصور نیست. هدف معنویت از دیدگاه اسلام قرب الهی و جلوه‌گر شدن آن در همه ابعاد، شئونات و لحظات زندگی است. این هدف نه تنها در باطن و محتوی بلکه در ظاهر نیز باید بروز و ظهورداشته باشد و در مقابل جریان‌های ضد دینی یا غیردینی فعال عمل کند (۵). معنویت با معنا پیوند دارد و معنا دو لایه ظاهر و باطن دارد. مقام معظم رهبری می‌فرمایند معنویت یعنی «رابطه و اتصال قلبی با خداوند» و «مجذوب شدن در مقابل لطف الهی»

مشکلات جاری برای دستیابی به تعریف جامع و مانع از مفهوم سلامت معنوی با رویکرد اسلامی

- **محدودنگری و ساده‌انگاری** (تعریف و تبیین واژه سلامت معنوی اسلامی، باید با مراعات اصول، مبانی و ارزش‌های اسلامی و در جهت چارچوب تمدن اسلامی صورت پذیرد).
- **دشواری‌های هدف‌گزاری** (هدف ذهنی، غیرعینی، سخت و پیچیده، نوپدید، معرفتی، فلسفی و نامحسوس است و فهم درست و تعریف مشخص جامع و مانعی از آن نشده و ادبیات موجود فقیر، مشوش و تاحدی التقاطی است).
- **همپوشانی با مفاهیم مشابه** (نسبت آن با اخلاق و سلامت روان، و سلامت اجتماعی، شناسایی و تدوین نشده).
- **ابهامات در انتساب آن به دین** (نسبت آن با دین معلوم نشده که آیا معنویت اسلامی همان دینداری دین مبین اسلام است، یا مفهومی دیگر؟).
- **فقدان شاخص‌های معتبر** (شاخص اندازه‌گیری برای آن تدوین نگردیده و امکان سنجش برای آن وجود ندارد).
- **چالش به‌کارگیری کلمات و واژه‌های مبهم در گفتارها و متون و انتساب آن‌ها به سلامت معنوی** (در ادبیات موجود جاری، از واژه‌ها و کلمات فراوانی به صورت انفرادی یا ترکیبی استفاده می‌شود و نویسندگان و گویندگان براساس برداشت شخصی یا برداشت‌های غیرشفاف دیگران، آن‌ها را به مفهوم سلامت معنوی نسبت می‌دهند. بعضی از این واژه‌ها به شرح زیر است:
  - نفس، قلب، علم‌النفس، مراتب نفس، نفس مطمئنه، نفس اماره؛
  - نفس ناطقه، نفس سالم، هوای نفس، تذهیب و تزکیه نفس؛
  - قلب، دل، جان، قلب سلیم، قلب ناسالم و مریض، معرفت قلبی؛
  - باطن، روح، روح عاقله، تعالی روح، روح دنی؛
  - حیات روحانی و الهی، حیات معنوی، حیات طیبه؛
  - معرفت انسانی و نظایر آن.

ابعاد و مؤلفه‌های ضروری برای تعریف مفهوم سلامت معنوی با رویکرد اسلامی

برای دستیابی به تعریف مفهومی شفاف و جامع سلامت معنوی عطف توجه به موارد زیر می‌تواند راهگشا باشد:

۱. ارائه تعریف شفاف از معنویت در اسلام از منابع معتبر؛
۲. ارائه چارچوب صریح و غیرمبهم مفهومی در زمینه هدف و ارائه راهکار برای دستیابی به آن(رسیدن به یک هدف غایی، کمال‌جویی که هدف اصلی آفرینش انسان است،...)؛
۳. شناسایی و تبیین و شفاف‌سازی واژه‌ها و مفاهیم مشابه، مترادف، یا

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-25]

همپوشان با سلامت معنوی، مانند دینداری، اخلاق، سلامت روان، و سایر ابعاد سلامت؛

۴. تعیین شاخص‌های معتبر و مرتبط برای مؤلفه‌های مختلف سلامت معنوی با رویکرد اسلامی و ارائه شیوه کاربرد و اندازه‌گیری آن‌ها؛

۵. آفات و تهدیدهای مفاهیم مرتبط با سلامت معنوی، مانند سایر ابعاد سلامت، قابل پیشگیری است؛

۶. مانند سایر ابعاد سلامت، هر مرتبه‌ای از آن حاصل شود، مراتب بالاتری از آن نیز متصور است؛

۷. استفاده از مفاهیم و معارف شفاف و زلال اسلامی که با معنویت و سلامت معنوی مرتبط شناخته می‌شوند مانند موارد پیشنهادی زیر:

- اعتقاد به وجود لایتناهی (خداوند) و توانایی برقراری ارتباط با این منشأ لایتناهی هستی و ارتباط و رشد پاینده با خداوند، که پشتوانه درونی فضیلت‌ها و رفتارهای اخلاقی است؛
- معنا داری زندگی روزمره و کل زندگی و اعتقاد به معاد؛
- زلال بودن حقیقت انسان از گناه (به صورت اختیار)؛
- عقلانی بودن استنباط‌ها و تصمیم‌گیری‌ها و دوربودن از هواهای نفسانی؛
- حیات پاک و پاکیزه‌ای که در اثر عمل صالح به دست می‌آید و زدودن ناپاکی‌ها و فسادها؛
- ارتباط با ابعاد مختلف عالم پیرامون (خود - دیگران - طبیعت) و احترام به آن‌ها؛
- استفاده از موارد بالا برای احساس رضایت، امید به زندگی، نشاط، رضایت‌مندی و مانند آن‌ها؛
- استفاده از موارد بالا برای بهبودی سلامت جسم و روان و کمک به ارتقای سلامت جامعه.

بحث

اسلام چشم‌اندازی جامع از هستی ارائه می‌کند. رابطه ظاهر جهان با باطن آن، رابطه‌ای معنایی است به‌گونه‌ای که جهان آشکار، جلوه‌ای از باطن جهان و حاکی از معنایی است که در باطن آن مخفی شده است (۶). هدفی که انسان برای زندگی خود انتخاب می‌کند در صورتی واقعی و پاینده خواهد بود که با موقعیت وی در جهان هستی سازگار و به کمال واقعی (که برای آن آفریده شده است)، منتهی شود (۶). علامه طباطبایی سیر باطنی و حیات معنوی را، پذیرش اصالت عالم معنی می داند. عالم معنی شامل کمالات باطنی و مقامات معنوی (واقعیت‌های حقیقی بیرون از واقعیت طبیعت و جهان ماده) است. درک بعد معنوی حیات به آرامش منتهی می‌شود که خود دارای مراتب است (معرفت - محبت - آرامش حقیقی - امید واقعی). خداوند فرموده است «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ ۗ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ». «(هدایت‌شدگان) کسانی هستند که ایمان آورده ودل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. بدانید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد». انسان، بی‌نهایت طلب است و کمال مطلق می‌خواهد، ولی چون هر چیزی غیر از خداوند محدود است و وجود عارضی دارد، دل را آرام نمی‌گرداند[۱].

ویژگی‌های معنویت در نگرش اسلامی (۷):

- هدف آن تقرب به خداوند و جلب رضایت الهی است؛
- از حیث بینشی، حاوی خداشناسی، خداجویی و خدامحوری است؛
- از حیث رفتاری، دارای پیوند وثیق با دین ومتضمن عمل به دستورات دینی است؛
- در ساحت نگرش، علاوه بر تأمین سعادت دنیوی، در سایه تقرب الهی، با سعادت اخروی ملازم است؛
- آثاری همچون آرامش، امید، نشاط و رضایت از زندگی را در بر دارد، اما هدف اصلی نیستند؛

سلامت معنوی، در منظومه سلامت همه جانبه، مرتبه‌ای متعالی است که در آن بینش، گرایش و کنش فردی و اجتماعی انسان در راستای قرب و رضای الهی قرار می‌گیرد، امید و نشاط و رضایت از زندگی دنیوی را به ارمغان می آورد، و متضمن سعادت در حیات اخروی نیز می‌باشد.

نتیجه‌گیری

تعریف و تبیین واژه سلامت معنوی اسلامی، باید با "مراعات اصول، مبانی و ارزش‌های اسلامی" ؛ " در چارچوب تمدن اسلامی"؛ "تعریف مشخص، جامع و مانع از هدف"، "ابهام‌زدایی از هر نوع همپوشانی با اخلاق اسلامی، سلامت روانی، سلامت اجتماعی"؛ "تعیین جایگاه آن در منظومه سلامت جسمی – روانی - اجتماعی، به‌خصوص در ابعاد پیشگیری (prevention) و ارتقا (promotion) سلامت"؛ "تعیین دقیق و شفاف نسبت آن با دین و دینداری"؛ و "تعیین شاخص اندازه‌گیری برای امکان سنجش"؛ و "با درنظرگرفتن و لحاظ کردن رویکرد و هدف غایی یعنی تمدنی دینی که تمدن اسلامی است "، صورت پذیرد.

۱. آیه ۲۸ سوره رعد، دانشنامه اسلامی، http://wiki.ahlolbait.com

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-25]

Opinion

Conceptualization and Explanation of the Term Spiritual Health

Seyed Jamaledin Sajadi[*1]

Abstract

Background: In this article, the conceptual and theoretical explanation and effects of "Islamic spiritual health" in the health of physical-psychological-social system , especially in prevention and health promotion,with the approach of the best religious civilization, which is the new Islamic civilization, is presented.

Methods: This article is a theory and expression of the author's opinion, which has been rearranged in accordance the views of the Islamic Spiritual Health Scientific Group of the Academy of Medical Sciences. The library references have been used to describe the theory and the basic explanation of the concept.

Results: The definition and explanation of the term Islamic spiritual health should be performed by considering Islamic principles, basis and values and in the framework of Islamic civilization. According to this:

- The goal is subjective, non-objective, difficult and complex, emerging, epistemological, philosophical and intangible, and the correct understanding and specific definition have not been comprehensive and hindered, the existing literature is poor, confused and eclectic.
- Overlap with ethics and mental health has not been identified and compiled.
- It has not been determined whether Islamic spirituality is the same as the religiosity of Islam, or it is another concept.
- There is not any index for its measurement.

Conclusion: From the Islamic view, the goal of spirituality is nearness to God and its manifestation in all aspects, events and moments of life.The above issues should be considered in defining and explainingthe concept of Islamic spiritual health.

Keywords: Health, Health Promotion, Spiritual Health, Spirituality

منابع

1. Hajiesmaeili MR, Abbasi M, Safaiepour L, Fani M, Abdoljabari M, Hosseini M, et al. SpiritualHealthConceptinIranianSociety: Evolutionary ConceptAnalysisand NarrativeReview. Faslnamah-i akhlaq-i pizishki 2016; 10(35): 77-115. [In Persian]
2. Ross L, Giske T, Van Leeuwen R, Baldacchino D, McSherry W, Narayanasamy A, et al. Factors contributing to student nurses'/ midwives' perceived competency in spiritual care. Nurse Educ Today 2016; 36(1): 445-451.
3. Smith TW. The National Spiritual Transformation Study. J Sci Study Relig 2006; 45(2): 283-296.
4. Puchalski CM, Blatt B, Kogan M, Butler A. Spirituality and Health: The Development of a Field. Acad Med 2014; 89(1): 9-16.
5. Meshki M. Islamic Spiritual Health. Iranian Journal of Culture and Health Promotion 2018; 1(1): 14-21. [In Persian]
6. Mesbah A. Analysis of the Concept of Spirituality and the Issue of Meaning. Faslnamah-i akhlaq-i pizishki 2011; 4(14): 23-39. [In Persian]
7. Sajedi A, et al. Skyward, Spiritual Health of Children with Islamic Attitude. Tehran: Academy of Medical Sciences; 2020. [In Persian]

1. ⁎ Corresponding Author: Professor of Iran University of Medical Scienses Member of the Board of the Academy of Medical Scienses I.R of Iran

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-25]